

80495863-3	02/2022	מקור ראשון - יומן	עמוד 4	1/2	26.3x34.58
שאלת האשמה - מאת קארל יאספר - 25910					

אשמת ההיסטוריונים

גישת צמצום האחריות של גרמניה לשואה שולטת בשיח הציבורי והאקדמי, אפילו בישראל. צריך לזכור שלא "גזענות" מופשטת חוללה את הזוועות, אלא אנטישמיות בשירות המדינה הנאצית

אחרת לגמרי. בראונינג מאמין לתירוץ שנתנו אנשי הגדוד אחרי המלחמה, אבל אלו עדויות מפוקפקות. ברור שבחקירתם כפושעי מלחמה יתרצו הרוצחים את מעשיהם ויתלו בחוסר ברירה. בזמן אמת, הוא מוצא, אנשי הגדוד לא סתם "צייתו", אלא יזמו רציחות, התעללו והיו אכזרים הרבה מעבר לנדרש. הם תיעדו את מעשיהם והתגאו בהם. ועוד, מפקדיהם התירו להם שלא להשתתף ברציחות, ובכל זאת "האנשים הרגילים" בחרו לרצוח - בעיקר ובאופן מובהק דווקא יהודים.

גולדהאגן מחפש כיוון אחר להסבר. לדעתו אי אפשר לנתק את הבנת השואה מזהות מחולליה וקורבנותיה, ולתלות אותה במכניזם פסיכולוגי או סוציולוגי גרידא. השואה יוצאת דופן, ולכן גם מקורה צריך להיות ייחודי. הוא מציע להתמקד ב"אנטישמיות של השמדה", גרסה מודרנית וגזענית של אנטישמיות, שרווחה בתרבות הגרמנית בתחילת המאה ה-20. לרוצחים ולהיטלר, הוא טוען, הייתה תפיסה דומה מאוד של יהודים ושל האופן שבו יש להתייחס אליהם. לא "אנשים רגילים" טבחו ביהודים אלא "גרמנים רגילים", שטופי אנטישמיות של השמדה, בחסות מדינה מודרנית.

כעת נעלה קומה בכחינת הדברים. בין המחקרים יש הבדלים מהותיים. ראשית, מבחינה מתודולוגית, דווקא איש מדע המדינה גולדהאגן הרבה יותר זהיר ואקדמי מההיסטוריון בראונינג. הוא ממקד את טענותיו בציבור הגרמני באותו זמן, לעומת בראונינג, שמתיימר לפענח את נפש האדם ומכליל על כלל האנושות מקבוצת גרמנים קטנה והומוגנית בשנות ה-40 של המאה הקודמת.

שנית, גולדהאגן שואל את השאלה ההיסטורית הרלוונטית וההגיונית יותר: מה מקשר אירוע ייחודי בהיסטוריה (השואה) לתרבות הייחודית שחוללה אותו (גרמניה)? תשובתו עשויה להיות לא נכונה או לא מספיקה, אבל היא היסטורית והגיונית. לעומתו בראונינג יוצא מתיאוריות כלליות, פסיכולוגיות וסוציולוגיות, ומיישם אותן על השואה באופן כמעט מכני, כמקרה פרטי שהוא אולי חריג כמותית, אבל לא איכותית.

נקודה אחרונה, מוסרית, על התיאוריה של "אנשים רגילים". שטנים גמורים יש רק בסרטים. במציאות גם למפלצות האנושיות הגרועות ביותר יש רגעים "רגילים" רבים. הם לפעמים עוזרים, מחייכים, מדברים בנימוס, נחמדים ותרבותיים. כל זה לא הופך אותם ללא-מפלצות. המפלצתיות, כמו כל פשע, נמדדת בשפל, לא במוצע או ברגעים ה"רגילים".

בראונינג נוהג להציג שוב ושוב את אנשי גדוד 101 כמי שיכולים להפגין רגשות, פה ושם היססו לרצוח, מדי פעם אפילו סיעו ליהודי. הכול בשירות התזה שהם קורבנות של הנסיבות והטבע האנושי. זהו כשל חמור. מי שהוא לפעמים "רגיל" ולפעמים רוצח פתולוגי, הוא רוצח פתולוגי. גרוע מכך, מהמחקר של בראונינג משתמע טיעון שבטולות מתחרה רק בחוסר מוסריותו: הרוצחים הפתולוגיים מתנהגים לפעמים כ"אנשים רגילים", ולכן אנשים רגילים הם בפוטנציה רוצחים פתולוגיים.

הזהו נאור?

ג'ורג' אורוול אמר שיש רעיונות מופרכים כל כך, עד ש"רק מי ששייך לאינטליגנציה יכול להאמין להם, שום

אירוע שונה ויוצא דופן, חסר תקדים. הבנת ייחודיותה היא תנאי הכרחי להפקת לקחיה. מפני שלא "גזענות" מופשטת חוללה את השואה, אלא אנטישמיות רצחנית בשירות המדינה הנאצית. לא "התרבות המערבית" אשמה, אלא מאפיינים מסוימים שהיו לתרבות הגרמנית. לא "הרוע העקרוני המשחר בנפש האנושית" הקים את מחנות ההשמדה בגז, הגרמנים בנו אותם ליהודים.

קל לראות כיצד הכללות מופרזות ביחס לאירוע יוצא דופן כל כך מעמעמות את ייחודו. למרבה הצער, משנות ה-90 זו בדיוק המגמה. האוניברסליזציה המטשטשת של השואה ניכרת ברטוריקה של העיסוק הפוליטי בה, במוזיאונים ההנצחה בעולם, בפובליציסטיקה ובמחקר. לכל היותר משלמים מס שפתיים לייחודיותה, ועוברים הלאה, לטענות מופשטות וכלליות על "הרוע האנושי", "תהליכים מעוררי חלחלה", ו"זרעי השנאה שתמיד נמצאים איתנו, והשתרשו על פני תרבויות, רתות ודורות" - כביטוי של אובמה בנאומו ביום השואה הבינלאומי ב-2016.

נסחפים או בוחרים?

המעבר הזה מהפרטיקולרי לאוניברסלי, מהייחודי לכללי, קיבל ביטוי חריף במיוחד בפולמוס ציבורי בין שני חוקרים: כריסטופר בראונינג, שפרסם ב-1992 את הספר "אנשים רגילים", ודניאל גולדהאגן, שענה לו כעבור ארבע שנים בחיבורו "תליינים מרצון".

אחרי מלחמת העולם השנייה קיבל הניסיון להבין את המשטרים הפשיסטיים ביטוי אקדמי נרחב במדעי החברה. דוגמאות בולטות לכך הן תיאוריית "האישיות הטוטליטרית" שפיתחה אסכולת פרנקפורט, המחקרים בקונפורמיות חברתית של אש, וניסוייהם המפורסמים של מילגרם וזימברדו, שבחנו צייתנות ואלמות; כדאי לציין שהניסויים הללו, למרות היותם פורצי דרך, בעייתיים מכמה בחינות ומסקנותיהם מוטלות בספק.

בראונינג, על כל פנים, הושפע מאוד מאקלים אינטלקטואלי זה, ובעיקר ממילגרם, שלכאורה הדגים שאפילו בחברה הליברלית של ארה"ב אפשר לייצר ציות אלים. עם התובנה הזו הוא ניגש לחקר גדוד המילואים 101 של "משטרת הסדר" הנאצית. אנשי הגדוד, שהיו לרוב ממעמד הביניים, גויסו בכפייה ולא היו מעורבים במיוחד פוליטית או אידאולוגית, רצחו עשרות אלפי יהודים וביצעו פשעי מלחמה מחרידים.

חמוש במשקפי הציות של מילגרם, בראונינג מנסה להבין את התופעה, ולא במפתיע מוצא באנשי הגדוד צד אנושי מאוד. זה לא הם, מתברר. הם "אנשים רגילים" תחת לחץ חברתי. נפשם האנושית מועדת לקונפורמיות וציות בנסיבות המתאימות. זו לא שנאת יהודים, גזענות, נאציזם, גרמנים או יהודים. אלו התכונות החברתיות והנפשיות שמתקיימות אצל כולנו, בכל מקום וזמן. שם נעוץ ההסבר לכך ש"אנשים רגילים" הפכו לרוצחים סדרתיים.

לפני שנבחן מעט את הטענות הללו, נציג את תשובת גולדהאגן, שהגיב לתזה של בראונינג בחריצות וחריפות. במקום ייחודיות של השואה, הוא קובל, קיבלנו תזה אקדמית ייחודית: אין עוד רצח עם שבו הרוצחים נהנים מהגנת תיאוריות שמציגות אותם כמי שבכלל לא רצו לרצוח. גולדהאגן עובר על התיעודים ההיסטוריים, ומתרשם

הסופר הגרמני גינטר גראס אמר פעם שלגרמניה ההיסטוריה היא כמו שירותים סתומים; מנסים להוריד את המים, אבל תמיד צף בחזרה אותו הדבר שצף בשירותים. גראס עצמו, שהפך מפעיל נאצי במלחמה לרודף שלום אחריה, הוכיח בשנותיו האחרונות את אמירתו כשהגדיר את ישראל כ"מעצמת אטום" ה"מסכנת את שלום העולם", והפך לחביב המשטר האיראני. אפשר כנראה לבשם את האנטישמיות במשך שנים רבות במטהר אוויר פציפיסטי, אבל בסוף צחנתה עולה.

יום השואה הבינלאומי צוין בשבוע שעבר, ולצד נאומים מביכים של שר החוץ יאיר "הדבר המשמעותי האחרון שעשו הנאצים הוא לרצוח את סבי" לפיד, ומיקי "הצלחנו, שתי האומות, לקום מהטראומה ולבחור בחיים" לוי, הוא הציף מחדש את סוגיית זכר השואה. כולם מסכימים כמובן כי יש לזכור את השואה, אלא שבזיכרונה מקופלים גם לקחיה, ושם, אפשר לקבוע בצער, אנו חווים הידרדרות אינטלקטואלית רבתי.

ב-1946 פרסם הפילוסוף האקזיסטנציאליסטי קרל יאספרס ספר בשם "שאלת האשמה". כמי שהיה נשוי ליהודייה וסייע ליהודים בזמן המלחמה, יאספרס היה מודע היטב לפשעי מדינתו ואזרחיה. בניתוחו, האשמה הגרמנית מתחלקת לארבעה סוגים. אשמה פלילית, שבה מכריע בית המשפט, אשמה פוליטית, שכוללת תמיכה או השלמה עם מדינת הרשע, אשמה מוסרית, שבה האדם אחראי להכפפת מצפונו למשטר, ואשמה מטאפיזית, שהיא עניין רתי יותר, האדם בפני אלוהיו.

בראייתו ההיסטורית של יאספרס נדרשו הגרמנים להכיר באשמתם, גם אם מעורבותם במשטר הייתה שולית, ולא לברוח למחוזות הפורמליזם של אזרחות פסיבית ו"מילוי פקודות". יאספרס היה מודע לכך שגרמניה תפקדה כ"כלא" שלא אפשר מחאה, ובכל זאת, קבלת האחריות האישית מצד כלל הגרמנים נראתה לו כצעד מכריע בדרך ממלחמה להחלמה.

ימי יאספרס חלפו עברו. לא מעט שנים הגרמנים עטוקים במפעל של "צמצום אשמה"; בגרמנית זה נשמע טוב יותר: "שולדנרדוצירונג". לשולדנרדוצירונג פנים רבות. מאמץ עכשווי אחד הוא ציור גרמניה שלפני שנות ה-30 כפסטורליה דמוקרטית. מאמץ עיקרי אחר הוא הפניית אצבע מאשימה לכיוון המדינות שנכבשו בידי הנאצים, בעיקר במזרח אירופה. מאמץ נוסף הוא תיאור הגרמנים עצמם כקורבנות הנאצים.

לא רק אינטרסים פוליטיים מעורבים כאן. כמו בכל נושא אקדמי, גם בחקר השואה ישנם זרמים, אופנות, הטיות ואידאולוגיות, שמשפיעים על הבניית זיכרונה. בעבר היה מוסכם שלשואה יש מאפיינים היסטוריים ייחודיים. למשל, נשיא ארה"ב קרט הקים ב-1979 ועדה מיוחדת לשואה, שאליה מינה את אלי ויזל ז"ל. הדו"ח שהפיקה דיבר על "ייחודיות השואה", שהתבטאה ב"השמדה שיטתית ובירוקרטית של שישה מיליון יהודים בידי הנאצים ומשתפי הפעולה שלהם", ונולדה מתוך "החלטה להרוג כל יהודי בכל מקום באירופה".

נכון הדבר שלגרמנים היו עוד פשעים רבים, ובהיסטוריה היו עוד פשעי מלחמה ורציחות עם, ועדיין, השואה היא

27.22x25.08	2/2	5 עמוד	מקור ראשון - יומן	02/2022	80495871-2
שאלת האשמה - מאת קארל יאספר - 25910					

כך כותבים "נאור" בשבעים שגיאות. איזה כשל מחשבתי. ראשית, "נאור" הוא מי שלא הופך למפלצת. שנית, ייחוס נאורות לנאצים, ואפילו לגרמנים, הוא עניין מופרך היסטורית. גרמניה אחדה תחת אידאולוגיה של עליונות תרבותית וגזעית, שאיפות התפשטות אימפריאליות, דרישה להגמוניות אירופית, והכול תחת מטריית מיליטריום אגרסיבי ואכזר. כך הונכו דורות של גרמנים וכך האמין חלק ניכר מהאינטליגנציה הגרמנית – הרבה לפני המפלגה הנאצית. הו "נאורות"?

באחרית הדבר שכתב בראונינג למהדורה נוספת של ספרו, הוא מסגיר פן מעניין במחשבתו. "מדוע זה משנה", הוא שואל בהתייחסות לגולדהאגן, "אילו תיאורים ומסקנות על גודר מילואים 101 קרובים יותר לאמת? ותשובתו: "אני חושש שאנו חיים בעולם שבו גזענות ומלחמה נמצאות בכל מקום, שבו יכולות הממשלה לגייס ולגיטימציה גדולות וגדלות, שבו המשמעות של אחריות אישית הולכת ומידלדלת על ידי התמחות ובירוקרטיזציה, ושבו המעגל החברתי הקרוב מפעיל לחצים אדירים על התנהגות וקובע נורמות מוסריות. בעולם כזה, אני חושש, ממשלות מודרניות שרוצות לבצע רצח המוני ייכשלו לעיתים רחוקות במאמציהן בשל חוסר יכולתן להפוך 'אנשים רגילים' ל'תלוינים מרצון'."

הדברים הללו חושפים הרבה מההשקפות הפוליטיות והאידאולוגיות של בראונינג – ועד כמה הן מנותקות מהמציאות. עובדתית, בעולם ה"בירוקרטי" וה"מתמחה" שלנו, שבו יש "גזענות" ו"מלחמה" בכל מקום, עם יותר "גיוס", "לגיטימציה", "לחצים אדירים" ואחריות אישית "הולכת ומידלדלת" – יש הרבה פחות פשעי מלחמה, הוא הרבה יותר שָלוו והרבה פחות אלים מאי פעם. כך שבראונינג לא נכשל כאן רק בהסבר, אלא בתיאור המציאות ממש. לו "אנשים רגילים" הייתה תיאוריה, היא הייתה מופרכת. למזלה, היא אידאולוגיה.

מפתיע לגלות עד כמה תיאוריית "אנשים רגילים" הפכה לפופולרית בישראל, שבעבורה הלקחים הפרטיקולריים האמיתיים של השואה הם בעלי חשיבות מכרעת. כך למשל הדמיון המטריד בין גרמניה הנאצית לאיראן, שמשלבת אנטישמיות של השמדה, משטר רצחני עם טכנולוגיות מודרניות, מדינה טוטליטרית עם שאיפות הגמוניה אזורית, ועוד. את הסכנה הממשית הזו מטשטשים הלקחים האוניברסליים הדמיוניים של "אנשים רגילים". כי מה משנים הפרטים כשגם איראן וגם ישראל, כפי שהסביר גינטר גראס, הן נאציות בפוטנציה?

כך מטושטשים הלקחים האמיתיים, המעשיים והפרטיקולריים של השואה באמצעות התיאוריות ה"אוניברסליות", הפסיכולוגיות והחברתיות, אף שהן קלושות למדי ולא עומדות במבחן השכל הישר וההיסטוריה. הפוליטיקאים משמאל, המערכות האקדמיות, מערכות החינוך, ואפילו יד ושם, כולם מציינים לפקודות הצו האקדמי, משתפים פעולה עם השולדנרדוצירונג, מהדהדים את בראונינג, ומנסים להוריד את המים בשירתי גרמניה. לפחות כאן יש לקוות שגינטר גראס צדק: השירותים האלה סתומים, וגם הניסיונות העכשוויים לטהר את ההיסטוריה הגרמנית יצופו בסוף כמה שהם באמת. ●

כריסטופר בראונינג
Harvey Kneeslapper : D17צ

לפיד במחנה מאוטהאוזן באוסטריה, בשבוע שעבר
למעלה: מיקי לוי בטקס בבונדסטאג בגרמניה
EPA, AFP : D17צ

דניאל גולדהאגן
צילום: גטי אימג'ס

שטנים גמורים יש רק בסרטים. במציאות גם למפלצות האנושיות הגרועות ביותר יש רגעים "רגילים". זה לא הופך אותם ללא מפלצות. המפלצתיות נמדדת בשפל, לא בממוצע או ברגעים ה"רגילים"

לטעון שכולנו פרוטונאצים. דור שלם של אקדמאים מחונך למסרי תיאוריית האדם הפרוטונאצי, ומנחיל זאת לשיח הציבורי, למוסדות המדינה ולמערכת החינוך. קחו לדוגמה את דברי פרופ' זהבית גרוס, בריאיון למקור ראשון ביום הזיכרון הבינלאומי לשואה: "חשוב שהנוער בעולם כולו יבין שגם אנשים טובים יכולים להתגלגל למצבים שיהפכו אותם למפלצות. הנאצים היו בני אדם נאורים שהפכו למפלצות, וזה עלול לקרות גם היום. יש ניצולי שואה שאומרים – אושוויץ הייתה פלנטה אחרת. זה לא נכון. מה שקרה באושוויץ יכול לקרות גם היום כי גם בני אדם נאורים יכולים לעשות דברים מפלצתיים."

אדם רגיל לא יהיה כזה אוויל". ואכן, "האינטליגנציה", כלומר האקדמיה בימינו, היא גן עדן לתיאוריות מופרכות שכאלה, כל עוד הן מהאופנה הנכונה ותומכות במסקנות המתאימות. בראונינג הגיע מהאופנה הנכונה. הוא הניח בסיס פסאודו-היסטורי לשולדנרדוצירונג נמרץ והפך לכוכב, בעוד גולדהאגן, שיצא נגד הזרם, הפך למוקצה. התיאוריה הפסיכו-חברתית האוניברסלית של בראונינג התקבלה באקדמיה בחום ובאהדה כהיסטוריה מופתית, בעוד גולדהאגן ספג קיתונות של רפש, עוינות והשפלות פומביות ואגרסיביות מצד אקדמאים "נאורים" ו"ביקורתיים". מתברר שאסור היום לומר שגרמנים רבים היו פרו-נאצים, אבל בהחלט מותר